

อีสานและการเมืองเรื่องพื้นที่: พรหมแดนแห่งความรู้*

ธีรพงษ์ กันทำ**

อลงกรณ์ อรรคแสง***

วิทยา สุจริตชนารักษ์****

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้ต้องการสำรวจขอบเขตและความเป็นมาของความรู้เกี่ยวกับ “อีสาน” หรือที่หน่วยงานราชการไทยเรียกว่า “ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ไม่ใช่เป็นการเขียนประวัติศาสตร์หรือคำอธิบายทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับ “อีสาน” แต่เป็นการสำรวจเข้าไปในพรหมแดนแห่งความรู้เกี่ยวกับ “อีสาน” ในฐานะที่เป็นหน่วยของการวิเคราะห์ (unit of analysis) เพื่อนำเสนอเนื้อหาแง่คิดที่ช่วยให้เข้าใจ “อีสาน” เพื่อทำความเข้าใจการผลิต/สร้างความหมายหรือนัยยะให้กับ “พื้นที่อีสาน” จากการศึกษาพบว่า คำว่า “อีสาน” ในฐานะ “พื้นที่” เป็นชื่อที่หมุ่ชนชั้นผู้ปกครองกำหนดขึ้นเพื่อใช้เรียกแทนชื่อเดิมของ “หัวเมืองลาว” และการใช้ชื่อ “อีสาน” อันหมายถึง “หน่วยของพื้นที่” นั้น เป็นผลมาจากการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 พร้อมกับการประกอบสร้างคนลาว เขมร ส่วย และกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ในดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงให้เป็น “คนไทย” และที่ผ่านมามีการศึกษาความรู้เกี่ยวกับ “อีสาน” มีการศึกษาเฉพาะกรณี มองลึก มองแคบ และมองเฉพาะจุดมากจนเกินไป ทำให้ขาดการเชื่อมโยงภาพปรากฏการณ์ในอีสานให้เข้ากับ “ภาพใหญ่หรือภาพกว้าง” (the big picture) เพราะ “อีสาน” ไม่ใช่พื้นที่ทางกายภาพหรือพื้นที่ทางธรรมชาติเพียงอย่างเดียว หากแต่เป็นพื้นที่ทางสังคมและพื้นที่ในจินตนาการ “พื้นที่อีสาน” จึงเกิดจากการสร้างความหมายหรือนัยยะของผู้คนที่เกี่ยวข้องกับ “พื้นที่อีสาน”

คำสำคัญ: ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ/อีสาน/ การเมืองเรื่องพื้นที่/ นโยบายของรัฐไทย

* บทความชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท สาขาวิชาการเมืองการปกครอง ซึ่งอยู่ระหว่างการพัฒนาเค้าโครงวิทยานิพนธ์

** นิสิตระดับปริญญาโท หลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการเมืองการปกครอง, วิทยาลัยการเมืองการปกครอง, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม E-mail: tong.theerapong@gmail.com

*** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., วิทยาลัยการเมืองการปกครอง, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก

**** รองศาสตราจารย์ ดร., สถาบันเอเชียศึกษา, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม

หมายเหตุ: ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณ ผศ.ดร.สมชัย ภัทรชนนันท, อ.เฉลิมเกียรติ ภาระเวช, รศ.ดร.วิทยา สุจริตชนารักษ์, อ.ดร.

อลงกรณ์ อรรคแสง, รศ.ดร.ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, และ ผศ.ดร.วินัย ผลเจริญ สำหรับข้อคิดเห็นและความช่วยเหลือต่าง ๆ อันมี

ประโยชน์ยิ่ง ความตื่นตัวที่เกิดขึ้นเป็นความรับผิดชอบของผู้เขียน.

Isan and the Politics of Space: Frontiers of Knowledge

Theerapong Kantam^{*}

Alongkorn Akkasang^{**}

Withaya Sucharithanarugse^{***}

Abstract

This research aims to survey scope and background knowledge relating “Isan” or Northeast Thailand. Author focusing on survey study knowledge about “Isan” as a unit of analysis in order to present “Isan” in vary contexts such as implications of Isan, meaning of Isan space. Thus, the research shows that wording “Isan” has been using as a name of “space” by the governors instead of calling this are as “Lao principalities”. Meanwhile, “Isan” which refer to “unit of space” was a consequence of the Administrative Reform in the reign of King Rama V, including the the constrution of “Laotian”, “khmer”, “Suai” and other ethnic groups along the Mekong and creation of “Thais”. Earlier, the studies about Isan were narrow, and quite specific, then overlooked the connectivity among Isan in the big picture. Therefore, “Isan”, not only geographical space, but more importantly is a whole society and imagination space that connect and create implications of people and frontier of knowledge in “Isan space”.

Key words: Northeast Thailand/ Isan/ the Politics of Space/ Thai State policy

บทนำ

ในประวัติศาสตร์ที่เป็นทางการ (official history) ของรัฐไทย อีสานไม่เคยมีประวัติศาสตร์ของตนเอง พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของภูมิภาคนี้ถูกอธิบายภายใต้กลไกของกรอบความคิดแบบ “ประวัติศาสตร์แห่งชาติของไทย” (thai-national history) ด้วยกรอบคิดดังกล่าว คำอธิบาย

^{*} M.A. Student, Master of Political Science Program in Politics and Government, College of Politics and Governance, Mahasarakham University

^{**} Ph.D., Asst.Prof., College of Politics and Governance, Mahasarakham University, Advisor

^{***} Ph.D., Assoc. Prof., Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University, Co-Advisor

ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของคนอีสาน ไม่ได้แตกต่างไปจากประวัติศาสตร์ความเป็นมาของคนกรุงเทพฯ และภูมิภาคอื่นๆ นั่นก็คือ พวกเขาต่างก็เกิดบนแผ่นดินเดียวกัน มีบรรพบุรุษร่วมกัน หรือถ้าจะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือเป็นคน “ไทย” เหมือนกัน (สมชัย ภัทรชนานันท์, 2549, น.5) คำอธิบายประวัติศาสตร์ในลักษณะแบบนี้เป็นการสร้างโครงเรื่อง (plot) เพื่อที่จะเป็นเรื่องราว (narration) ร่วมกันโดยผ่านประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” โดยมี “การวางโครงเรื่อง” (emplotment) (ดู Hayden White, 1973; 1987A และ 1987B) ของประวัติศาสตร์ไทยที่ถูกสร้างขึ้นมาผ่านการใช้ “ภาษา” และ “ถ้อยคำ” เรียงร้อยเข้าด้วยกัน เพื่อการจัดระเบียบหรือการลำดับของเหตุการณ์ มีกระบวนการคัดสรรเลือกแนวเรื่องที่เข้ากับหลักฐานหรือเลือกหลักฐานที่เข้ากับโครงเรื่องและสอดคล้องกับอุดมการณ์ (เกรก เจ. เรย์โนลด์ส, 2550, น.203 และ โสภา ชานะมูล, 2550, น.5-17) ซึ่งเต็มไปด้วยความหมายและสัญลักษณ์ที่แอบซ่อนอยู่ ดังที่ นักรัฐศาสตร์อย่าง ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ได้กล่าวไว้ว่า

“...ถ้าถือว่าข้อเขียนบันทึกเรื่องราวอย่างเป็นทางการเป็นความรู้ก็เท่ากับกำหนดว่าด้วยข้อเขียนที่ไม่เป็นทางการมิสถานะเป็นความรู้ที่ด้อยกว่าสิ่งที่เป็นทางการหรือไม่อาจนับว่าเป็นความรู้ได้ ขณะที่ความรู้ที่ได้รับการยอมรับ จะปรากฏตัวผ่านวาทกรรม นานาชนิดที่สานถักทอกันเป็นตาข่ายทางภาษาที่ใช้กันในสังคม มีสถาบันทางสังคมมาช่วยผลิตวาทกรรมเหล่านั้น ถักทอตาข่ายนั้นถี่ยิ่งขึ้น...” (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2533, น.177)

ทั้งนี้ ในกรอบความคิดของรัฐประชาชาติ (nation-state) แล้ว “เรื่องราว” ที่ทำหน้าที่ดังกล่าวนั้นก็คือ “ประวัติศาสตร์แห่งชาติของไทย” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2549) ในทัศนะของนักประวัติศาสตร์อย่าง ธงชัย วินิจจะกูล เรียก แม่บทของประวัติศาสตร์แห่งชาติของไทย (the master narrative of Thai history) นี้ว่า “ประวัติศาสตร์แบบราชาชาตินิยม” (royal-national history) (ธงชัย วินิจจะกูล, 2544, 56-65) เพื่อสร้างโครงเรื่องแม่บท (master plot) สำหรับชีวประวัติของชาติขึ้นมา อธิบายการดำรงอยู่ของ “ชาติไทย” ใหม่ (ธงชัย วินิจจะกูล, 2556, น.250-256) เนื่องจากประวัติศาสตร์ฉบับ “ทางการ” เป็นเครื่องมือที่มีสำคัญอย่างยิ่งกับการสร้าง “รัฐชาติ” ซึ่งคำอธิบายประวัติศาสตร์ดังกล่าวได้ปิดบังอำพรางความแตกต่างระหว่างอีสานกับรัฐไทยที่ดำรงอยู่ตลอดระยะเวลาทางประวัติศาสตร์ประกอบกับสภาพทางภูมิศาสตร์ของภาคอีสานที่เป็นพื้นที่ใหญ่ที่สุด

ในประเทศไทย มีประชากรมากที่สุด และประสบปัญหาามากที่สุด เช่น ปัญหาของความแห้งแล้ง ความทุกข์ยาก ความยากจน มีการอพยพของประชากรเข้ามาขายแรงงานในกรุงเทพฯ มากที่สุด เป็นต้น พื้นที่อีสานจึงเป็นพื้นที่ของการต่อสู้ทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และทางวัฒนธรรมค่อนข้างสูง ซึ่งมีลักษณะทั้งซ่อนเร้น และทั้งปะทุขึ้นให้เห็นกลายเป็น “ปัญหาทางประวัติศาสตร์” ในอีสาน (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2556, น.20)

คำอธิบายกำเนิดคำว่า “อีสาน”

คำว่า “อีสาน” หรือ “อีสาน” และ “อีสาน” อันหมายถึง ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ นั้นเป็นเขตการปกครองที่รัฐไทยสร้างขึ้น โดยมีกรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางของการเรียกชื่อทิศ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2556, น.20) ในช่วงก่อนต้นพุทธศตวรรษที่ 25 การเรียกพื้นที่อีสานนั้นมีอยู่ 2 ลักษณะด้วยกัน (อุศนา นาศรีเคน, 2548, น.30-32) ก็คือ

ประการแรก การเรียกชื่อแบบเฉพาะเจาะจง หมายถึง การใช้ชื่อเมืองที่มีความสัมพันธ์กับรัฐไทยเป็นเกณฑ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหัวเมืองขนาดใหญ่ที่สามารถควบคุมเมืองเล็กๆ ตามความสัมพันธ์เชิงอำนาจด้วยการใช้ชื่อเมืองแม่หรือแม่เอกเป็นชื่อเรียก ซึ่งการใช้ชื่อเมืองดังกล่าวข้างต้นใช้ทั้งรัฐไทยและท้องถิ่น หรือถ้าจะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ รัฐไทยจะใช้ชื่อเมืองเมื่อต้องการกล่าวถึงหัวเมืองหรือกลุ่มเมืองนั้นๆ อย่างเฉพาะเจาะจงในการติดต่อสื่อสารด้วย ส่วนท้องถิ่นจะใช้ชื่อเมืองเพื่อบ่งบอกถึงแหล่งที่มาของตนเองเมื่อมีความสัมพันธ์หรือการติดต่อกับคนภายนอกพื้นที่ของตนเอง เช่น เมืองจำปาสัก เมืองนครราชสีมา เมืองนครพนม เป็นต้น ในแง่นี้จะเห็นว่าการใช้ชื่อเมืองในการติดต่อสื่อสารกับรัฐไทยนั้นสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของแต่ละท้องถิ่นนั้นมีอิสระต่อกัน รัฐไทยมีความสัมพันธ์ระหว่างเมืองต่างๆ ในลักษณะเมืองต่อเมืองไม่ใช่ภาพของพื้นที่ที่เป็นเอกภาพหรือที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ประการที่สอง การเรียกชื่อตามลักษณะของพื้นที่และกลุ่มชาติพันธุ์ เป็นการเรียกพื้นที่อย่างรวมๆ ในกรณีที่เกิดการมีเรื่องราวร่วมกัน หรือการกำหนดนโยบายต่อพื้นที่ เช่น การทำบัญชีสรุปการส่งส่วยของหัวเมืองลาวในแต่ละปี ซึ่งมีการจำแนกแจกแจงรายละเอียดของแต่ละเมืองส่งส่วยอะไร เมื่อใด ส่งครบตามจำนวนหรือค้างส่งส่วยอยู่เท่าไร หรือการประกาศศึกเลกหัวเมืองลาวเขมรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เพื่อทำการสำรวจและทำบัญชีคนในพื้นที่ เช่น หัวเมืองลาว หัวเมืองลาวเขมร หัวเมืองลาวเขมรป่าดง หัวเมืองลาวตะวันออก เป็นต้น การเรียกชื่อพื้นที่โดยรวมมักจะใช้คำว่า “ลาว” ทั้งนี้ คำว่า “ลาว” มีความหมายสองความหมายด้วยกัน ก็คือ พื้นที่และกลุ่มชาติพันธุ์ กล่าวคือ ในลักษณะเชิงพื้นที่ หัวเมืองลาว ก็คือ ถิ่นฐานที่อยู่อาศัยของกลุ่มคนลาว และในลักษณะเชิงกลุ่มชาติพันธุ์ รัฐไทยเห็นว่าคนลาวนั้นมีความ

แตกต่างไปจากตนเอง แม้ว่าคนลาวจะย้ายถิ่นฐานไปอยู่ที่ใด ความเป็นลาวก็ติดตัวไปด้วย ซึ่งการเรียกในลักษณะเชิงชาติพันธุ์ หรือการแบ่งเราแบ่งเขานั้น ได้กลายมาเป็นจุดเริ่มต้นของทัศนะหมู่ชนชั้นผู้ปกครองไทยที่มีต่อคำว่า “ลาว” ในเชิงการกดขี่ และการดูถูกเหยียดหยามลดคุณค่าของอีกฝ่ายหนึ่ง ส่งผ่านมาสู่ชนกลุ่มอื่น ๆ ในสังคม (ดู ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, 2531, น.104-121 และ อุบล ลิ้มสุวรรณ, 2537) จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2442 คำว่า “ลาว” ถูกลบออกจากชื่อเมืองต่างๆ และถูกห้ามใช้ในการระบุเชื้อชาติในการสำรวจสำมะโนประชากร ด้วยเหตุผลทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 อันเป็นผลมาจากจักรวรรดินิยมฝรั่งเศสเข้ามาแทรกแซงประเทศลาว (ยูคิโอะ ฮายาชิ, 2554, น.61) อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันคนกรุงเทพฯ ก็ยังคงเรียกผู้คนในภาคอีสานว่า “ลาว” ในขณะที่เดียวกันคนภาคเหนือ (ล้านนา) พยายามปฏิเสธความเป็นลาว และคำว่าลาวก็ค่อยๆ จางหายไปจากล้านนา ส่งผลให้สามารถสลัดความเป็น “ลาว” ออกไปได้ และกลายมาเป็น “คนเมือง” แทน (ดู ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, 2554, น.195-197)

ในความเห็นของ สุจิตต์ วงษ์เทศ เห็นว่า คำว่า “อีสาน” หรือ “อีสาน” ในภาษาบาลีซึ่งหมายถึง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นคำที่มีรากศัพท์มาจากคำว่า “อีสาน” ซึ่งในภาษาสันสกฤตหมายถึง นามของพระศิวะ ผู้เป็นเทพดาประจำทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เคยมีการใช้มาแล้วเมื่อราวหลังปี พ.ศ. 1000 ในชื่อรัฐ “อีสานปุระ” และชื่อของพระราช “อีสานวรมัน” ทั้งนี้ คำว่า “อีสาน” ในความหมายที่ตรงกับคำว่า “ตะวันออกเฉียงเหนือ” นั้นเริ่มใช้อย่างเป็นทางการเมื่อปี พ.ศ. 2442 ในชื่อ “มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ” แต่ความหมายถึงเฉพาะหัวเมืองในเขตมณฑลอุบลราชธานี และมณฑลจำปาศักดิ์เท่านั้น (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2555, น.3) ในขณะที่นักประวัติศาสตร์อย่าง ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ ได้ชี้ให้เห็นว่า คำว่า “อีสาน” เริ่มใช้ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2443 โดยใช้เรียกพื้นที่ที่อยู่ภายใต้การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลที่ชื่อว่า “มณฑลอีสาน” อันหมายถึง อุบลราชธานี จำปาศักดิ์ ขุขันธ์ สุรินทร์ ร้อยเอ็ด และเมืองขึ้น ส่วนหน่วยการปกครองที่เรียกว่า “ภาค” ในอีสานนั้นเกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2465 โดยการประกาศรวมมณฑลอุดร ร้อยเอ็ด และอุบลราชธานี ขึ้นเป็น “ภาคอีสาน” (ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, 2544, น.7-9) หรือถ้าจะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ คำว่า “อีสาน” ที่มีความหมายเฉพาะมณฑลอีสานในอดีตนั้นได้กลายมาเป็นชื่อเรียกที่มีความหมายรวมถึงภูมิภาคหรือดินแดนที่ตั้งอยู่ทิศตะวันออกเฉียงเหนือของกรุงเทพฯ ในระยะเวลาต่อมา

นักมานุษยวิทยาชาวไทยอย่าง สุเทพ สุนทรเกสัช เห็นว่า คำว่า “อีสาน” อันเป็นภาษาบาลี และ “อีสาน” ในภาษาสันสกฤตซึ่งหมายถึงทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อนำเอาคำ ๆ นี้ไปใช้กับภูมิภาคและผู้คนที่อยู่ในบริเวณที่ราบสูงโคราชก็หมายถึงกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ในภูมิภาคดังกล่าว นอกจากนั้นด้วยผู้คนในภาคอีสานไม่ได้มีความแตกต่างกันจากคนลาวในประเทศลาวเรียกว่า “ไท

ลาว” อันหมายความว่าคนเชื้อชาติลาวที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย ทั้งนี้ คำว่า “ไทลาว” นั้นอาศัยเชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรมเป็นเกณฑ์ในการกำหนด และความสัมพันธ์ระหว่างไทลาวในภาคอีสาน นั้นเรียกว่า “ลาวอีสาน” (สุเทพ สุนทรเกสัช, 2548, น.9) ในขณะที่นักมานุษยวิทยาอย่าง ชาร์ลส์ เอฟ. คายส์ (Charles F. Keyes) เห็นว่า คนในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการใช้คำว่า “อีสาน” เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เช่น คนอีสาน พูดภาษาอีสาน อาศัยอยู่ภาคอีสาน เป็นต้น เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงจิตสำนึกเกี่ยวกับอัตลักษณ์ของภูมิภาค/ชาติพันธุ์ (ชาร์ลส์ เอฟ. คายส์, 2552, น.28) ในทางตรงกันข้ามถ้าพิจารณาจากความเห็นของนักรัฐศาสตร์อย่าง สมชัย ภัทรธนานันท์ ได้ชี้ให้เห็นว่าจริง ๆ แล้วความหมายของคำว่า “อีสาน” มีความหมายที่แตกต่างกันสองความหมาย ก็คือความหมายแรก “อีสาน” ในความหมายของหน่วยงานราชการแสดงให้เห็นถึง “ความเป็นไทย ไม่ใช่ลาว” ของอีสาน หรือถ้าจะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ถึงแม้ว่าคนอีสานจะมีความแตกต่างจากคนในภาคกลางแต่พวกเขาก็ไม่ใช่คนลาว พวกเขาเป็น “ไทอีสาน” อันหมายถึงพลเมืองไทย ในความหมายนี้เป็นที่นิยมในหมู่ผู้ที่มีการศึกษา ชนชั้นกลาง และโดยเฉพาะเยาวชนในเขตเมืองซึ่งไม่ต้องการเป็นพวกเดียวกันกับคนลาวในภูมิภาคที่มีความด้อยพัฒนา ความหมายที่สอง คำว่า “อีสาน” นอกจากจะบ่งบอกถึงความเป็นลาวและความแตกต่างทางชาติพันธุ์ระหว่างภูมิภาคกับกรุงเทพฯ แล้ว ยังหมายรวมไปถึงการต่อสู้ของคนยากจนผู้เสียเปรียบในสังคมอีกด้วย ในความหมายนี้ถูกใช้โดยนักเคลื่อนไหวทางสังคม (social activists) และชาวบ้านหัวก้าวหน้า (สมชัย ภัทรธนานันท์, 2549, น.53)

อาจสรุปได้ว่า ความไม่ลงรอยทางอัตลักษณ์ของคนอีสานได้สร้างความสับสนให้กับความหมายของคำว่า “อีสาน” นอกจากนี้ ก็ยังสะท้อนให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของความไม่ลงรอยทางความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยกับอีสาน (ชาร์ลส์ เอฟ. คายส์, 2552, น.11) ดังนั้น คำว่า “อีสาน” จึงเป็นการให้ความหมายในเชิงพื้นที่ที่เชื่อมโยงเข้ากับอำนาจของรัฐไทย และพื้นที่ที่อยู่ในการรับรู้ของชนชั้นนำไทยในการแสดงอำนาจเหนือพื้นที่ เพราะคำว่า “อีสาน” ซึ่งหมายถึง ทิศตะวันออกเฉียงเหนือแสดงให้เห็นว่ากรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลาง (อุศนา นาครี, 2549, น.85) หรือถ้าจะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ “พื้นที่อีสาน” ในทุกวันนี้ถูกสร้างขึ้นโดยชนชั้นนำไทยเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ซึ่งมีการกำหนดขอบเขตขึ้น (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2556, น.20) ดังนั้น การสร้างความหมายหรือนัยยะให้กับ “พื้นที่อีสาน” จากแง่มุมมองของรัฐไทยจึงไม่ใช่เรื่องของการรับรู้ส่วน ๆ แต่เป็นเรื่องของการผลิต/สร้างพื้นที่ขึ้นมาผ่านปฏิบัติการวาทกรรม และถูกเปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัย เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของรัฐไทยด้วย

สถานะของความรู้เกี่ยวกับ “อีสาน”

ในอดีต การศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองอีสานนั้น ให้ความสำคัญกับการพิจารณาความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งในประวัติศาสตร์โดยภาพรวมเท่านั้น การรวมกลุ่มของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ขบวนการผู้มิญญู ประวัติศาสตร์เมืองและหมู่บ้าน และความคิดทางการเมืองของนักคิดคนสำคัญ ๆ ในอดีตของภาคอีสาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในผลงานทางประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยา ดังนั้น การจะเข้าใจ “อีสาน” ต้องเริ่มต้นจากการศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ “อีสาน” ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ และ “อีสาน” ในอดีต ไม่ได้ดำรงอยู่อย่างที่เราเห็นและเป็นอยู่ทุกวันนี้โดยตัวของมันเอง และที่ผ่านมามีความรู้เกี่ยวกับ “อีสาน” มีการศึกษาเฉพาะกรณี มอญลี้ มอญแคบ และมอญเฉพาะจุดมากจนเกินไปทำให้ขาดการเชื่อมโยงภาพปรากฏการณ์ในอีสานให้เข้ากับ “ภาพใหญ่หรือภาพกว้าง”

งานเขียนเกี่ยวกับอีสานในระยะแรกมักจะเป็นประวัติศาสตร์เมือง ดังกรณีงานของ หม่อมอมรวงศ์วิจิตร (ม.ร.ว. ปฐม คเนจร) ที่ได้รวบรวมรายงานการปฏิบัติราชการต่าง ๆ ในหัวเมืองอีสาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งหัวเมืองต่าง ๆ ในมณฑลอีสานและหัวเมืองใกล้เคียง ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับการประกาศยกฐานะบ้านขึ้นเป็นเมือง การแยกเมืองต่าง ๆ ออกจากกันเพื่อความสะดวกในการปกครอง การแต่งตั้ง โยกย้ายข้าราชการ คดีความการฟ้องร้องต่าง ๆ และเหตุการณ์สำคัญ ๆ ในแต่ละหัวเมือง เป็นต้น จนกลายเป็น “พงสาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน” สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้เขียน “คำนำ” อธิบายที่มาของการรวบรวมหนังสือเล่มนี้ว่า “...หนังสือพงสาวดารมณฑลอีสานนี้ ไม่ได้มีผู้ใดสั่งให้หม่อมอมรวงศ์วิจิตรแต่ง หม่อมอมรวงศ์วิจิตรแต่ง โดยอำเภอใจ ในเวลาว่างราชการ ด้วยรักวิชาความรู้ และเจตนาจะให้ประโยชน์ต่อราชการบ้านเมือง...” (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2459, คำนำ) อย่างไรก็ตาม ข้อความดังกล่าวข้างต้นขัดแย้งกับงานของ เดิม วิชาญพนกิจ ที่ระบุไว้ใน “คำนำผู้เขียน” ซึ่ง เดิม ได้กล่าวเอาไว้ว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ “...มีรับสั่งให้หม่อมอมรวงศ์วิจิตร (ครั้งเป็น ม.ร.ว. ปฐม คเนจร) ปลัดมณฑลประจำจังหวัดอุบลราชธานี (เมื่อครั้งเป็นมหาไศย มณฑล) เป็นแม่กองรวบรวมเรื่องราวหัวเมืองตะวันออกเฉียงเหนือขึ้น และโปรดให้บิดาข้าพเจ้าเป็นผู้ช่วย ครั้งเรียบเรียงเสร็จแล้ว สารตรา สัญญาบัตรและเอกสารสำคัญต่าง ๆ ดังกล่าว หากของเมืองใดเก่าแก่ได้พยายามเก็บรักษาไว้เรียบร้อย กอปรด้วยมีหลักฐานอันเป็นประโยชน์ต่อราชการพงสาวดารประวัติศาสตร์แล้วพระองค์ท่านได้ประทานรางวัลแก่ผู้นั้น ตามลำดับความสำคัญมากน้อยเป็นเงินส่วนพระองค์รวม 1,000 บาท เมื่อหม่อมอมรวงศ์วิจิตรเรียบเรียงเสร็จแล้วให้ชื่อว่า พงสาวดารหัวเมืองอีสาน...” (เดิม วิชาญพนกิจ, 2546, น.(12)-(13)) หรือถ้าจะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็

คือ หนังสือ *พงสาวดารหัวเมืองอีสาน* ก็คือ รายงานหรือเอกสารทางราชการที่ได้รับคำสั่งให้รวบรวมและเรียบเรียงขึ้นด้วยงบประมาณพิเศษจากผู้บังคับบัญชา ไม่ใช่ใจรักในการรวบรวมความรู้ท้องถิ่นเพื่อประโยชน์แก่ทางราชการของผู้รวบรวมเพียงอย่างเดียว (พัฒนา กิตติอาษา, 2557 น.96)

ในอดีต บรรดาหัวเมืองในอีสานมีสถานะกึ่งอิสระในการปกครองตนเองภายใต้การควบคุมกำกับอย่างหละหลวมโดยศูนย์กลางอำนาจ รัฐไทยไม่ได้ปกครองอีสานโดยตรงหากแต่ปล่อยให้ชนชั้นปกครองเดิม (เจ้าเมือง) ปกครองต่อไป แต่ต้องส่งเครื่องบรรณาการเพื่อแสดงความจงรักภักดีเป็นประจำทุกปี ถึงแม้ว่าอีสานจะตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของรัฐไทยไม่ได้ถูกผนวกรวมเข้ากับรัฐไทย อีสานถูกผนวกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทำการปฏิรูปการปกครองเพื่อรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางในปี พ.ศ. 2435 การควบคุมดินแดนหัวเมืองอีสานโดยตรงของรัฐไทยก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ส่วนใหญ่จะครอบคลุมถึงเขตเมืองนครราชสีมาและเมืองใกล้เคียงเท่านั้น ที่ราบสูงโคราชหรือฝั่งขวาแม่น้ำโขงก่อนการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435 ถือว่าเป็นหัวเมืองลาวทั้งฝั่งขวาและฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงแต่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของรัฐไทยหลังเหตุการณ์เวียงจันทน์พ่ายแพ้สงครามแก่กองทัพไทยในปลายสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีและสมัยรัชกาลที่ 3 (พัฒนา กิตติอาษา, 2546, น.27)

ในงานของ เดิม สิงห์หัตถิต เรื่อง *ฝั่งขวาแม่น้ำโขง* (2499) ต่อมาในปี พ.ศ. 2513 ตีพิมพ์ในชื่อ *ประวัติศาสตร์อีสาน* (2513) ในนาม “เดิม วิชาคย์พจนกิจ” ซึ่งการเปลี่ยนชื่อจาก “*ฝั่งขวาแม่น้ำโขง*” มาเป็น “*ประวัติศาสตร์อีสาน*” นั้นสะท้อนให้เห็นถึงความเข้มแข็งของประวัติศาสตร์ในการสร้างสำนึกความเป็นอีสาน งานเขียนดังกล่าวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองต่างๆ ในภาคอีสานโดยใช้ข้อมูลเชื่อมโยงเกี่ยวกับการบริหารราชการส่วนกลางที่กรุงเทพฯ โดย เดิม (2546) เห็นว่า หัวเมืองในพื้นที่อีสานได้สืบทอดธรรมเนียมการปกครองของราชอาณาจักรลาวที่หลวงพระบางและเวียงจันทน์เป็นราชธานี ซึ่งเรียกผู้ปกครองว่า เจ้าเมือง, อุปฮาด, ราชวงศ์, และ ราชบุตร (เดิม วิชาคย์พจนกิจ, 2546, น.289) หัวเมืองในพื้นที่อีสานก่อนการปฏิรูปการบริหารการแผ่นดินในปี พ.ศ. 2433 แบ่งออกเป็น 4 กอง ดังนี้ หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก มีกองกำกับการปกครองอยู่ที่เมืองจำปาสัก, หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ มีกองกำกับการปกครองอยู่ที่เมืองอุบลราชธานีศรีวนาลัย, หัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ มีกองกำกับการปกครองอยู่ที่เมืองหนองคาย, และหัวเมืองลาวฝ่ายกลาง มีกองกำกับการปกครองอยู่ที่เมืองนครราชสีมา (เดิม วิชาคย์พจนกิจ, 2546, น.300-317) ต่อมาได้รวมหัวเมืองชั้นนอกเข้าเป็นมณฑล 6 มณฑล คือ มณฑลลาวเฉียง (เปลี่ยนมาจากหัวเมืองลาวพุงคำ และภายหลังเปลี่ยนเป็นมณฑลพายัพ), มณฑลลาวท้าว (เปลี่ยนมาจากรวมหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกและหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือที่แบ่งไว้เมื่อปี พ.ศ. 2433), มณฑลลาวพวน (เปลี่ยนมา

จากหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ), มณฑลลาวกลาง (ต่อมาเปลี่ยนเป็นมณฑลนครราชสีมา), มณฑลเขมร, และมณฑลภูเก็ต และมีข้าหลวงใหญ่ไปประจำบัญชาการ ภายหลังได้แก้ไขการปกครองทั้ง 6 มณฑลให้เป็นลักษณะเทศาภิบาล (เดิม วิชาญพนกิจ, 2546, น.343-346) หัวเมืองฝ่งขวาแม่น้ำโขง ถูกจัดการปกครองเป็นระบอบเทศาภิบาล ซึ่งได้แบ่งขึ้นตามที่ปรากฏในทำเนียบกระทรวงมหาดไทย ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450) ได้แก่ มณฑลอีสาน (เปลี่ยนมาจากมณฑลลาวกลาว และมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ), มณฑลอุดร (เปลี่ยนมาจากมณฑลลาวพวน), และมณฑลนครราชสีมา (เดิม วิชาญพนกิจ, 2546, น.373-385)

ในแง่นี้จะเห็นได้ว่า ก่อนการปฏิรูปหัวเมืองประเทศราช พ.ศ. 2435 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทุกหัวเมืองไม่ว่าจะอยู่ฝ่งขวาและฝ่งซ้ายของแม่น้ำโขงถือเป็น “หัวเมืองลาว” ทั้งนี้ คำว่า “ลาวกลาว” “ลาวพวน” “ลาวพุงดำ” “ลาวพุงขาว” นั้นเป็นการสร้างความหมายหรือนิยาม “คนอื่น” ที่คนไทยเรียกคนในหัวเมืองประเทศราชของตนเองในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ “คนอีสาน” ในฐานะ “พวกเรา” หรือสมาชิกของรัฐไทยยังไม่มี และคำว่า “ตะวันออกเฉียงเหนือ” หรือ “อีสาน” หมายถึงเฉพาะหัวเมืองและ/หรือมณฑลในพื้นที่จำปาสักและอุบลราชธานีเท่านั้น ไม่ใช่ดินแดนที่ราบสูงโคราชหรือฝ่งขวาของแม่น้ำโขงทั้งหมด

นักมานุษยวิทยาอย่าง ชาร์ลส์ เอฟ. คายส์ (Charles F. Keyes) ในผลงานที่มีชื่อเสียงอย่าง *Isan: regionalism in northeastern Thailand* ที่ตีพิมพ์เป็นภาษาอังกฤษในปี ค.ศ. 1967 และแปลออกมาเป็นภาษาไทยในปี พ.ศ. 2552 ในชื่อ *แนวคิดท้องถิ่นอีสานนิยมในประเทศไทย* ในการตีพิมพ์ครั้งแรก และ *อีสานนิยม : ท้องถิ่นนิยมในสยามประเทศไทย* (2556) ในการตีพิมพ์ครั้งที่สอง โดย คายส์ เห็นว่า การปฏิรูปหัวเมืองประเทศราชในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 แห่งราชวงศ์จักรี คือ “การสถาปนาอำนาจควบคุมจากรัฐไทย” (consolidation of thai control) เหนือพื้นที่หัวเมืองลาว (ชาร์ลส์ เอฟ. คายส์, 2552, น.50-65)

ในขณะที่นักประวัติศาสตร์อย่าง ชงชัย วินิจจะกูล (2556, น.169-176) เรียกการปฏิรูปหัวเมืองประเทศราชว่า “การก่อร่างพื้นที่ “ของเรา” ” (the making of “our” space) จากพื้นที่ของคนอื่น โดย ชงชัย เห็นว่า การยกเลิกฐานะของหัวเมืองประเทศราชเป็น “การแผ่ขยายดินแดน” (expansionist) และความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพกับหัวเมืองประเทศราชนั้นเป็น “ความสัมพันธ์เชิงอาณานิคม” (colonial-style relationship) ซึ่ง “...แน่นอนว่าผู้ปกครองสยามย่อมไม่คิดว่าตนเป็นเหมือนจักรวรรดินิยมตะวันตก...” (ชงชัย วินิจจะกูล, 2556, น.176) เพราะ ผู้ปกครองสยามเห็นว่าฝรั่งเศสและมหาอำนาจยุโรปเป็นคนต่างชาติ หรือเป็น “เขา” (They) แต่สยามสำหรับคนท้องถิ่นใน

ภูมิภาคน่าจะพวกเดียวกัน หรือเป็น “เรา” (We) (ธงชัย วินิจจะกุล, 2556, น.176) การปฏิรูปหัวเมืองประเทศราชของสยาม ก็คือ การทำดินแดนหัวเมืองลาวให้เป็นของสยามพร้อมกับการทำคนลาว เขมร ลัวะ และกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ในหัวเมืองลาวให้เป็น “คนไทย” คนลาวและคนกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ซึ่งเป็น “เขา” (They) หรือ “คนอื่น” ในสายตาของรัฐ-ชาติไทยจึงจำเป็นต้องถูกลดทอนความเป็นชาติพันธุ์ของตนเองลง แล้วกระทำให้เป็น “คนอีสาน” หรือ “คนไทย” ซึ่งเป็น “เรา” (We)

คำถามเกิดขึ้นว่า ทำไมดินแดนที่ราบสูงโคราชหรือฝั่งขวาของแม่น้ำโขงจึงถูกเรียกว่า “ตะวันออกเฉียงเหนือ” และ “อีสาน” คำตอบอยู่ที่ การผนวกรวมอีสานเข้ากับรัฐไทยพร้อมกับการทำคนลาว เขมร ลัวะ และกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ในหัวเมืองลาวให้เป็น “คนไทย” และในปี พ.ศ. 2465 รัฐไทยได้เริ่มเรียกภูมิภาคนี้โดยรวมว่า “ภาคอีสาน” ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือหรืออีสานของกรุงเทพฯ โดยถือกรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลาง (Bangkok-centrism) ของการเรียกชื่อทิศ

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้น สถานะภาพความรู้เกี่ยวกับ “อีสาน” ในช่วงหลายปีที่ผ่านมา มีงานการศึกษาประวัติศาสตร์ความคิดทางการเมืองของชนชั้นนำไทยที่มีต่อพื้นที่อีสานปรากฏออกมาจำนวนหนึ่งซึ่งให้ความสำคัญกับทัศนะ (point of view) และการรับรู้ (perception) ของชนชั้นนำไทยที่มีต่อพื้นที่อีสาน ทั้งนี้ การศึกษาทัศนะและการรับรู้ของชนชั้นนำไทยที่มีต่อพื้นที่อีสานซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงทางความหมายของ “พื้นที่อีสาน” นั้น สามารถแบ่งการศึกษาออกเป็น 5 กลุ่ม คือ (1) งานเขียนที่เน้นการอธิบายประวัติศาสตร์อีสานโบราณ (2) งานเขียนที่เน้นการอธิบายการปฏิรูปการปกครอง การรวมชาติและการรวบอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง (3) งานเขียนที่เน้นการอธิบายทัศนะคิดและการรับรู้ของรัฐไทย (4) งานเขียนที่เน้นการอธิบายการสร้าง ความหมายของคำว่า “อีสาน” (5) งานเขียนที่เน้นการอธิบายการต่อรอง/ต่อต้านของอีสานต่อรัฐไทย

1. งานเขียนที่เน้นการอธิบายประวัติศาสตร์อีสานโบราณ

ลักษณะสำคัญงานเขียนในกลุ่มนี้ก็คือ การอธิบายถึงอิทธิพลของอาณาจักรขอมเหนือดินแดนอีสานโบราณ ในตอนต้นศตวรรษที่ 13 อิทธิพลของอาณาจักรขอมเหนือดินแดนอีสานโบราณเริ่มลดลง เนื่องจากการเสื่อมอำนาจของอาณาจักรขอมที่เมืองพระนคร ส่งผลให้ต้องเคลื่อนย้ายศูนย์กลางการปกครองและเศรษฐกิจไปยังที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างทำให้เมืองต่าง ๆ ในอีสานถูกทิ้งให้เป็นเมืองร้าง การเสื่อมอำนาจของอาณาจักรขอมทำให้ดุลอำนาจในภูมิภาค ความตกต่ำของอาณาจักรขอมทำให้อำนาจทางการเมืองของกรุงเทพฯ ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและลาวในลุ่มแม่น้ำโขงขยายตัวขึ้นกลุ่มคนที่เข้ามาแทนที่ขอมในอีสานก็คือลาว ในทัศนะของ ศรีศักร วัลลิโภดม เห็นว่า “...น่าจะเป็นความพยายามของขอมในรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่จะสร้างความสัมพันธ์ทางการค้าและเศรษฐกิจกับกลุ่มบ้านเมืองในอีสานเหนือ มากกว่าการแผ่ขยายอิทธิพล

ทางการเมือง...” (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2533, น.208.) ในผลงานของ ชิดา สาระยา เรื่อง *อาณาจักรเจนละ: ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ* (2546) เห็นว่า ดินแดนอีสานโบราณเป็นดินแดนที่มีการอพยพตั้งถิ่นฐานและมีผู้อาศัยอยู่อย่างยาวนานนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง สังคม วัฒนธรรมและเศรษฐกิจ ทำให้เกิดรัฐที่เรียกว่า “อาณาจักรเจนละ” (ชิดา สาระยา, 2546, น.50-60) โดย ชิดา ได้สรุปว่า อาณาจักรเจนละก็คือต้นประวัติศาสตร์กัมพูชาที่นำไปสู่การสร้างอาณาจักรขอมที่เมืองพระนคร (ชิดา สาระยา, 2546, น.60) ในแง่นี้ก็หมายความว่า อีสานก็คือต้นกำเนิดของอาณาจักรขอมโบราณ งานเขียนในกลุ่มนี้มีคุณภาพการอย่างมากในแง่ที่พยายามแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการประวัติศาสตร์อีสานโบราณ คุณูปการของงานในกลุ่มที่ 1 ก็คือ การอธิบายหน่วยทางการเมืองการปกครองที่เรียกว่า “รัฐอีสานโบราณ” ที่เกิดขึ้นในอีสาน เพื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างอีสานกับรัฐไทยในอดีต ที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของขอม ภายหลังการเสื่อมอำนาจลงของขอม กลุ่มชาติพันธุ์ที่เข้ามาแทนที่ขอมในอีสานก็คือลาว หากแต่งงานเขียนในกลุ่มมีอยู่เพียงไม่กี่ชิ้นเท่านั้น ก็คือ หนังสือ *แอ่งอารยธรรมอีสาน: แผลหลักฐานโบราณคดี พลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ไทย* (2533) ของ ศรีศักร วัลลิโภดม ผลงานวิทยานิพนธ์ปริญญาโทของ สุทิน สนองพันธ์ เรื่อง *ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในอีสาน ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 1792-2394)* (2533) ที่เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร สาขาวิชาประวัติศาสตร์ และหนังสือ *อาณาจักรเจนละ: ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ* (2535) ของ ชิดา สาระยา

2. งานเขียนที่เน้นการอธิบายการปฏิรูปการปกครอง การรวมชาติและการรวบรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง

ลักษณะสำคัญงานเขียนในกลุ่มนี้ก็คือ การอธิบายเชื่อมโยงให้เห็นความเกี่ยวข้องกับ การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองประเทศราช งานของ เดช บุญนาค เรื่อง *การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435-2458 : กระบวนการรวมชาติไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ* โดย เดช เห็นว่า การผนวกรวมดินแดนหัวเมืองประเทศราช กระบวนการรวมชาติไทยและระบบเทศาภิบาล “...ช่วยรักษาราชอาณาจักรไทยให้คงอยู่เป็นประเทศเอกราชไว้ได้เพียงประเทศเดียวเท่านั้นในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคสมัยของการแสวงหาอาณานิคมของชาวยุโรป...” (เดช บุญนาค, 2548, น.318) ความสำเร็จของการผนวกรวมดินแดนหัวเมืองประเทศราชทำให้ “...สยามได้เปลี่ยนจากรวมรัฐและหัวเมืองต่างๆ ขึ้นมาเป็นประเทศ โดยไม่มีเส้นแบ่งเขตแดนให้เป็นปึกแผ่นด้วยการกำหนดพรมแดนให้แน่นอนไว้ชัดเจน เมื่อวางรากฐานการปกครองส่วนกลางที่ทันสมัยและการโยงอำนาจการปกครองเข้าสู่ส่วนกลางได้จัดทำขึ้น จึงเริ่มมี

การพัฒนาเศรษฐกิจ ราษฎรต่างได้รับการปลดปล่อยให้พ้นจากการเป็นทาสและกึ่งทาส และทำให้เกิดความริเริ่มในการปกครองตนเอง...” (เดช บุนนาค, 2548, น.318-3919) ในแง่นี้จะเห็นว่า ทักษะดังกล่าวข้างต้นคล้ายกับกรอบความคิดจักรวรรดินิยมตะวันตกที่เชื่อว่าตะวันตกช่วยให้ตะวันออกพ้นจากความป่าเถื่อนสู่ความศิวิไลซ์ได้ อย่างไรก็ตาม ไม่เพียงแต่ตะวันตกเป็นผู้ทำให้ตะวันออกให้อยู่ภายใต้อาณัติควบคุมและจินตนาการของตนเองเท่านั้น ตะวันออกก็กระทำให้ตะวันออกด้วยกัน ตกอยู่ภายใต้อาณัติด้วยเช่นกัน ดังที่ผู้ปกครองสยามผนวกรวมดินแดนหัวเมืองประเทศราชของตนเองเพื่อสร้างรัฐ-ชาติสมัยใหม่แบบรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง

สำหรับภาคอีสานมีผลงานวิทยานิพนธ์ปริญญาโทของ ไพฑูรย์ มิกุล เรื่อง การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่ (พ.ศ. 2436-2453) (2515) ที่เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ต่อมาตีพิมพ์เป็นหนังสือในปี พ.ศ. 2517 ในชื่อ การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสาน (2517) ผลงานของ อรพรรณ นพดารา เรื่อง การปรับปรุงการปกครองและความขัดแย้งกับฝรั่งเศสในมณฑลอุดร พ.ศ. 2437-2449 (2519) ผลงานของ อูราลักษณ์ สิทธิบุตร เรื่อง มณฑลอีสานและความสำคัญในทางประวัติศาสตร์ (2526) และผลงานของ พิรุฬห์ สวัสดิ์รัมย์ เรื่อง การปฏิรูปการศึกษาในมณฑลอีสาน พ.ศ. 2442-2475 (2530)

งานวิทยานิพนธ์ทั้งสี่ชิ้นนี้ อธิบายให้เห็นถึงกระบวนการของการปฏิรูปการปกครองในหัวเมืองประเทศราชและเมืองขึ้น ซึ่งคำอธิบายดังกล่าวอยู่ภายใต้กรอบความคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองสู่ภาวะสมัยใหม่/ทันสมัย (political modernization) หรือ การพัฒนาทางการเมือง (political development) เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับนโยบายรวมชาติ และการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางในรัชสมัยพระสมเด็จฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5

3. งานเขียนที่เน้นการอธิบายทัศนคติและการรับรู้ของรัฐไทย

ลักษณะสำคัญงานเขียนในกลุ่มนี้ก็คือ ทัศนคติและการรับรู้ของชนชั้นนำไทยที่มีต่อคำว่า “ลาว” ในฐานะของคนในพื้นที่อีสานและกระบวนการของการสร้างความรู้เรื่องอีสานของชนชั้นนำไทย และผลงานคลาสสิกที่สำคัญในงานกลุ่มนี้ก็คือ ผลงานของนักประวัติศาสตร์อย่าง ทวี ศิลป์ สืบวัฒนธรรม ในบทความเรื่อง คนอีสานในทัศนะผู้ปกครองไทยส่วนกลางในอดีต (2527) ภายหลังปรับปรุงใหม่ในชื่อ ‘ลาว’ ใน ทัศนะของผู้ปกครองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ (2531) ได้กล่าวถึงทัศนะของหมู่ชนชั้นผู้ปกครองไทยในอดีตที่มีต่อคน “ลาว” ในอีสาน ได้ชี้ให้เห็นว่า ในมุมมองของหมู่ชนชั้นผู้ปกครองไทยเห็นว่าลาวกับไทยมีความแตกต่างกัน มีการแบ่งเขาแบ่งเรา และลาวมีลักษณะ “ด้อยกว่า” ไทย จนกระทั่งถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

รัชกาลที่ 5 ถูกผลักดันภายใต้แนวความคิดในเรื่องภูมิศาสตร์สมัยใหม่และแผนที่สมัยใหม่พยายามสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้เปลี่ยน “ลาว” ให้กลายเป็น “ไทย” แต่ทัศนะของหมื่นชนชั้นปกครองที่มีต่อ “ลาว” ไม่เปลี่ยนแปลง และบทความ การรับรู้เรื่อง “ลาว” ในพงสาวดารและแบบเรียนไทย (2535) ซึ่งเป็นบทความต่อเนื่องจาก ‘ลาว’ ในทัศนะของผู้ปกครองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ เห็นว่า พงสาวดารและแบบเรียนไทยในอดีตนั้นกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับลาวตั้งอยู่บนพื้นฐานเรื่องของความ “เหนือกว่า” และความ “ชิงชัง” มากกว่าที่จะเป็นมิตร และผลงานของ อุบล ลีมสุวรรณ เรื่อง ทัศนะของผู้ปกครองไทยที่มีต่อคำว่า “ลาว” ในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2324-2453 (2537) ได้ศึกษาขยายความเพิ่มเติมจากงานของทวิศิลป์ในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ที่อยู่ภายใต้กรอบคำอธิบายดังกล่าวข้างต้น และผลงานอีกชิ้นหนึ่งของทวิศิลป์ในชื่อ “ลาว” ในทัศนะของไทย (2548) เขาได้ขยายช่วงเวลาการศึกษาต่อจากงานชิ้นเดิมที่เคยศึกษาลาวในทัศนะของผู้ปกครองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ขึ้นไปอีกจนถึงสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เห็นว่า หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ได้มีการสะท้อนภาพฐานะของคนอีสานที่ “ด้อยกว่า” คนไทยภาคกลาง ผ่านคำพูดของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอีสาน ข้อเขียนและวรรณกรรม เป็น และในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ทัศนะต่อคนอีสานว่าเป็นคนยากจน และเกียจคร้าน

ในขณะที่ผลงานของนักประวัติศาสตร์อย่าง เนื้ออ่อน ขวัญทองเขียว เรื่อง การรับรู้และทัศนคติของไทยต่อคำว่า “ลาว” (2556) เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงการรับรู้และทัศนคติของหมื่นชนชั้นปกครองไทยที่มีต่อคนลาวในพื้นที่ต่าง ๆ เกิดจาก 2 ปัจจัย ได้แก่ปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน โดยปัจจัยนอกก็คือ 1. การขยายตัวของจักรวรรดินิยมตะวันตก ทำให้สยามต้องเร่งปรับตัวด้วยการรับวิทยาการจากตะวันตกในด้านต่าง ๆ มาพัฒนาให้เจริญตามแนวทางของตะวันตก การที่สยามยังคงรู้สึกแบ่งแยกการรับรู้ว่าคนในพื้นที่อีสานเป็น “ลาว” อยู่อาจจะเสี่ยงต่อการสูญเสียดินแดนนี้ให้กับตะวันตก 2. การขยายตัวของระบบเศรษฐกิจอันเกิดจากการเซ็นสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษในปี พ.ศ. 2398 ทำให้เศรษฐกิจสยามเติบโตขึ้นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้ากับต่างประเทศ ซึ่งมีผลให้โครงสร้างการผลิตและการปกครองแบบเดิมของสยามไม่สอดคล้องกับเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไป และปัจจัยภายใน ก็คือ การเปลี่ยนแปลงทางความคิดเรื่องรัฐ เขตแดน และประชากรของหมื่นชนชั้นผู้ปกครองไทย

ผลงานของนักประวัติศาสตร์อย่าง อุศนา นาศรีเคน เรื่อง อีสานในการรับรู้และทัศนะของผู้ปกครองกรุงเทพฯ ตั้งแต่หลังกบฏเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ. 2369 ถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 (2548) ก็ได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจากผลงานของทวิศิลป์ แต่ด้วยเหตุที่เขาขยายช่วงเวลา

การศึกษาออกไปอีกโดยเริ่มตั้งแต่หลังเหตุการณ์กบฏเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ. 2369 ถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 โดยเขาสรุปว่า การเกิดเหตุการณ์กบฏเจ้าอนุวงศ์ ในปี พ.ศ. 2369 เป็นจุดหักเหให้หมู่ชนชั้นผู้ปกครองไทยเห็นความจำเป็นในการควบคุมพื้นที่อีสาน การปฏิรูปการปกครองของรัชกาลที่ 5 เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของนโยบายการปกครองอีสาน และดำเนินการต่อเนื่องจนกระทั่งถึงรัชกาลที่ 6 และ 7 มุมมองของหมู่ชนชั้นผู้ปกครองไทยที่รับรู้ “ภาพอีสาน” นั้นรับรู้เรื่องราวของพื้นที่อีสาน เพียงบางแง่มุม บางชาติพันธุ์ บางสังคม หรือบางพื้นที่ แล้วนำเอาลักษณะเด่นที่ตนรับรู้ นั้นเป็น “แบบ” ในการมอง “ความเป็นอีสาน” ทั้งหมด ถึงแม้ว่าหมู่ชนชั้นผู้ปกครองไทยจะมีความเข้าใจเกี่ยวกับพื้นที่อีสานจากการได้รับข้อมูลในหลายๆ ด้าน แต่ผู้ปกครองเลือกที่จะเชื่อกับข้อมูลตรงกับกรอบการรับรู้ของตนเองเท่านั้น โดยผ่านโลกทัศน์ของหมู่ชนชั้นผู้ปกครองไทยในการตัดสินเรื่องต่างๆ ด้วยความรู้สึกว่าตนเองเป็นเจ้าของสิ่งนั้นๆ ดังนั้นสิ่งที่ตนเองคิดจึงถูกต้องเสมอ โดยไม่ได้สนใจว่าความคิดนั้นเป็นเพียงมุมมองของตน ในแง่นี้จะเห็นว่ากบฏเจ้าอนุวงศ์เป็นส่วนหนึ่งของการนำเสนอภาพลักษณ์เกี่ยวกับอีสาน ต่อมาความเข้าใจเกี่ยวกับอีสานและความเป็นอีสานได้ถูกสร้างขึ้นและสั่งสมสืบเนื่องเป็นช่วง ๆ เรื่อยมา โดยเฉพาะในช่วงตั้งแต่หลังกบฏเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ. 2369 ถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ดังที่ อุศนา นาคริเคน ได้กล่าวเอาไว้ว่า “... เป็นช่วงที่ความคิดและความเข้าใจต่ออีสานถูกผลิตขึ้นมา โดยเฉพาะจากผู้ปกครองกรุงเทพฯ จนกลายเป็น “ภาพลักษณ์อีสาน” ที่ยอมรับและรับรู้โดยคนในสมัยต่อๆ มา...” (อุศนา นาคริเคน, 2548, น.3)

ในขณะที่ผลงานอีกชิ้นหนึ่งของ อุศนา เรื่อง *การรับรู้เกี่ยวกับ “พื้นที่” อีสานกับการขยายอำนาจของกรุงเทพฯ* ได้กล่าวถึงการรับรู้เรื่องพื้นที่ของประเทศไทยที่มีต่อพื้นที่อีสานในเชิงพื้นที่ทางสังคมและการเมืองในช่วงศตวรรษที่ 20 เอาไว้ว่า การรับรู้เรื่องภูมิศาสตร์สมัยใหม่เป็นสิ่งที่มีความสำคัญในการแผ่ขยายอำนาจของประเทศไทยจนกระทั่งพื้นที่อีสานกลายเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ประเทศไทย และการส่งข้าหลวงมาปกครองอีสานนั้นสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางความคิดเรื่องพื้นที่ของประเทศไทยจากเดิมที่เน้นการควบคุมกำลังคนโดยผ่านการเก็บส่วยและเกณฑ์แรงงานมาสู่การสถาปนาอำนาจในเชิงพื้นที่ การเมือง เศรษฐกิจ ในขณะเดียวกันพื้นที่อีสานถูกเปลี่ยนแปลงไปพร้อมกับการมีอำนาจของประเทศไทยด้วย อย่างไรก็ตาม การรับรู้ของราชไทยนั้นมีลักษณะเฉพาะภายในขอบเขตที่ราชไทยสนใจเท่านั้น โดยผ่านการใช้ประสบการณ์ตรงเลือกรับรู้เฉพาะบางเรื่อง บางมุมมองเท่านั้น

และผลงานของนักประวัติศาสตร์อย่าง อริญชัย วรรณชาติ เรื่อง *ความรู้เรื่องอีสานของชนชั้นนำสยาม พ.ศ. 2433-2475 (2553)* ก็อธิบายถึงกระบวนการของการสร้างความรู้เรื่องอีสานนั้นเป็นความรู้เฉพาะตัวบุคคลอันเกิดจากประสบการณ์ซึ่งมีความสัมพันธ์กับการปฏิบัติหน้าที่และ

ความรับผิดชอบของแต่ละคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นนำไทยที่เกี่ยวกับการบริหารและวางแผนนโยบายที่สร้างความรู้เรื่องอีสานผ่านการลงพื้นที่ที่ตรวจราชการ ความรู้เรื่องอีสานจึงกลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการควบคุมกำลังคนและพื้นที่อีสานเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของรัฐไทย

ในแง่นี้จะเห็นว่า งานในกลุ่มที่ 3 นั้นจะขอบเขตเนื้อหาและการอธิบายที่จำกัดอยู่เพียงระหว่างปี พ.ศ. 2369-2475 เท่านั้น อย่างไรก็ตาม คุณูปการของงานกลุ่มนี้ได้ให้อธิบายเกี่ยวกับการแบ่งแยกกลุ่มตรงข้ามระหว่าง “พวกเรา” กับ “พวกเขา” หรือ “คนอื่น” ซึ่งเป็นการจำแนกประเภท (classifying system) อย่างหนึ่งที่ทำงานเช่นเดียวกับระบบภาษาและวัฒนธรรมซึ่งเน้นการนิยามหรือสร้างความหมายและช่วงชิงให้ความหมายสำหรับพวกเรากับพวกเขา (คนอื่น) และได้ลดทอนความเป็นอื่นหรือจำกัดคนอื่นออกไปแล้วสถาปนาความเป็นเราเข้าแทนที่

4. งานเขียนที่เน้นการอธิบายการสร้าง ความหมายของคำว่า “อีสาน”

ลักษณะสำคัญงานเขียนในกลุ่มนี้ก็คือ การอธิบายให้เห็นว่า คำว่า “อีสาน” เป็นคำที่รัฐไทยผลิต/สร้างขึ้นในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ในฐานะพื้นที่ทางการเมืองที่มีลักษณะเฉพาะต่างจากจากพื้นที่ทางการเมืองแบบอื่น ๆ ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของกรุงเทพ ผลงานในกลุ่มนี้ได้แก่ บทความเรื่อง *การเมืองของการนิยามความหมาย “อีสาน” พ.ศ. 2435-2475* ของ นักประวัติศาสตร์อย่าง คารารัตน์ เมตตาริกานนท์ ได้กล่าวถึงการผลิต/สร้างความหมายของคำว่า “อีสาน” ในช่วงปี พ.ศ. 2435-2475 เอาไว้ว่า รัฐไทยมีส่วนอย่างมากในการผลิต/สร้างความหมายของคำว่า “อีสาน” ขึ้นมาเพื่อนำเข้ามาแทนที่คำว่า “หัวเมืองลาว” และ “เขมรป่าดง” อันเป็นความพยายามที่จะสร้างความเหมือนกัน (Identity) ในขณะเดียวกันก็เป็นการทำลายความแตกต่าง (difference) ไปด้วย และเพื่อสร้างความแตกต่างระหว่างลาวฝั่งซ้ายกับลาวฝั่งขวามแม่น้ำโขง ส่วนสำนักภูมิภาคนิยมของอีสานนั้นถูกสร้างขึ้นในช่วงหลังปี พ.ศ. 2475 โดยสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ดังที่ คารารัตน์ เมตตาริกานนท์ ได้กล่าวเอาไว้ว่า

“...นับแต่ปี พ.ศ. 2436 ลาวฝั่งซ้ายได้ตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส ขณะที่ลาวฝั่งขวาหรือภาคอีสานอยู่ภายใต้การปกครองของไทย การอยู่ภายใต้ศูนย์อำนาจที่แตกต่างกันนี้มีผลทำให้ลาวในรัฐไทยและลาวในฝั่งซ้ายแยกจากกัน ประกอบกับลาวในรัฐไทยได้ถูกตัดทอนความเป็นลาวลงและถูกแบ่งซอยพื้นที่ตามการ

แบ่งพื้นที่ทางการปกครองส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่นในสมัย
ปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลปี พ.ศ. 2435 ซึ่งการ
ชอยพื้นที่ขอบเขตทางการเมืองมีผลต่อการเกิดสำนึกในท้องถิ่น
เชิงขอบเขตทางการเมืองมาซ้อนทับกับเชิงวัฒนธรรมขึ้น...”
(คารารัตน์ เมตตาริกานนท์, 2546, น.90-91 และ น.498)

และในหนังสือ *วิจัยอีสาน : วิถีวิทยากับการศึกษาพลังทางสังคมในภาคอีสาน* ของ นัก
มานุษยวิทยาอย่าง พัฒนา กิตติอาษา เห็นว่า อีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยนั้นเป็น
ประดิษฐกรรมทางการเมืองที่สร้างขึ้น โดยผ่านการกำหนดเส้นเขตแดนและชื่อเรียกในการสถาปนา
อำนาจนำ (hegemony) ของประเทศไทยเหนือพื้นที่อีสาน ในขณะที่เดียวกันรัฐไทยก็ประกอบสร้างคนไทย
ขึ้นจากคนลาว คนเขมร คนส่วยและคนชาติพันธุ์อื่น ๆ ด้วย ดังที่ คารารัตน์ เมตตาริกานนท์ ได้
กล่าวเอาไว้ว่า

“...หน่วยการปกครองที่เรียกว่า “ภาค” ในอีสานนั้น ได้รับการ
สถาปนาขึ้นในปี พ.ศ. 2465 คำว่า “ภาคอีสาน” หรือ “อีสาน”
เป็นความหมายใหม่ที่รัฐไทยเป็นผู้สร้างขึ้น ซึ่งมีผลต่อท้องถิ่น
นิยมและภูมิภาคนิยมมีความชัดเจนขึ้น และเป็นที่น่าสังเกตว่า
สำนึกความเป็น “ภาค” ก่อนปี พ.ศ. 2475 ก็ได้เริ่มเกิดขึ้น...”
(คารารัตน์ เมตตาริกานนท์, 2546, น.80)

ในแง่นี้จะเห็นว่า อีสานเป็นประดิษฐกรรมทางการเมืองของประเทศไทย ดังที่นัก
ประวัติศาสตร์อย่าง คารารัตน์ เมตตาริกานนท์ ได้กล่าวเอาไว้ว่า “...รัฐมีส่วนอย่างมากในการสร้าง
นิยมและความหมายของท้องถิ่นนิยมและภูมิภาคนิยมอีสานให้ชัดเจน ส่วนสำนึกในความเป็นภาค
หรือภูมิภาคนิยมนั้นจะได้รับการย้ำโดยสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรช่วงหลังปี พ.ศ. 2475...” (คารา
รัตน์ เมตตาริกานนท์, 2546, น.81) และทำให้เห็นว่าอีสานเต็มไปด้วยความแตกต่างหลากหลายทาง
ชาติพันธุ์ วัฒนธรรม สังคม และเศรษฐกิจ อีสานไม่ได้เต็มไปด้วยคนลาวและวัฒนธรรมลาวอย่าง
เดียว หากแต่ยังมีวัฒนธรรมและกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ อีก เช่น เขมร ส่วย ญไท ไทดำ ฯลฯ

5. งานเขียนที่เน้นการอธิบายการต่อรอง/ต่อต้านของอีสานต่อรัฐไทย

ลักษณะสำคัญงานเขียนในกลุ่มนี้ก็คือ ให้น้ำหนักการอธิบายถึงการต่อต้านของอีสานต่อกระบวนการทางการเมืองของรัฐไทย โดยมีการอธิบายเชื่อมโยงให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องกับรูปแบบการต่อต้านในรูปแบบอื่นด้วย และที่สำคัญก็คือ ศึกษาประวัติศาสตร์อีสานเพื่อทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยกับอีสานและการต่อต้านรัฐไทยของอีสานที่มีรากเหง้าทางประวัติศาสตร์อันยาวนาน ส่วนงานชิ้นสำคัญ ๆ ในกลุ่มนี้ที่วิเคราะห์ได้อย่างแหลมคม ได้แก่ งานของ Charles F. Keyes ในบทความ *Hegemony and Resistance in Northeastern Thailand* โดย Keyes เห็นว่า อัตลักษณ์อีสานภายใต้โครงสร้างของรัฐ-ชาติไทยเป็นผลิตภัณฑ์มาจากทั้งการใช้อำนาจความเป็นใหญ่ (Hegemony) จากศูนย์กลางอำนาจที่กรุงเทพฯ ต่ออีสาน และการต่อต้านการครอบงำโดยประชาชนในท้องถิ่น นอกจากนี้ ยังได้เสนอภาพความขัดแย้งในเชิงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่เชื่อมโยงกับการพัฒนาที่สนับสนุนโดยภาครัฐเพื่อนำสังคมไทยไปสู่ความทันสมัย ในขณะที่ผลงานของ สมชัย ภัทรนันทน์ เรื่อง *ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย : การครอบงำและการต่อต้าน* (2549) โดย สมชัย เห็นว่า ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทยมีรากเหง้าทางประวัติศาสตร์อันยาวนานการต่อต้านรัฐไทยของอีสานเป็นผลมาจากการครอบงำและการเอารัดเอาเปรียบที่รัฐไทยกระทำต่ออีสาน ส่วนการต่อต้านรูปแบบอื่น ๆ เช่น ขบวนการผู้มิบุญ การเมืองแนวรัฐสภา การเข้าร่วมต่อสู้กับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย การพัฒนาชนบท วัฒนธรรมชุมชน และการประท้วงโครงการพัฒนาของรัฐ เป็นต้น (ดู สมชัย ภัทรนันทน์, 2549; ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, 2546; สุเทพ สุนทรเกสัช, 2548; ชาร์ลส์ เอฟ. คายส์, 2552; กนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2530; กาญจนา แก้วเทพ, 2538; บุญเทียน ทองประสาน, 2531; ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2534; บุญแพรง บ้านบางพูน (บำรุง บุญปัญญา), 2527; Ratana Tosakul Boonmathya, 1997; Jarin Boonmathya, 1995) ในงานนี้จะเห็นว่า กระบวนการของการต่อรอง/ต่อต้านของอีสานต่อรัฐไทยเป็นสัญลักษณ์ของการเมืองแห่งการต่อต้าน (politics of resistance) ของอีสาน การต่อต้านดังกล่าวเป็นการต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมทางสังคมของคนชั้นล่างในอีสาน ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงความไม่พอใจต่อการกดขี่ การเอารัดเอาเปรียบของรัฐไทยต่ออีสาน ความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมระหว่างรัฐไทยกับอีสานได้ก่อให้เกิดการต่อสู้เพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมในอีสานอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ทำให้การต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมของคนชั้นล่างเป็นลักษณะสำคัญของพฤติกรรมทางการเมืองในอีสาน

บทสรุป

จากการสำรวจเข้าไปในพรมแดนแห่งความรู้ (และความไม่รู้) เกี่ยวกับ “อีสาน” งานทั้งห้ากลุ่มมีคุณภาพการสูงมากในแง่ที่ทำให้เห็นถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์การเมืองของอีสาน ผู้เขียนได้กระทำการสำรวจทั้งในแง่ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ การปฏิรูปการปกครอง การรวมชาติ และการรวบอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง ทศนคติและการรับของประเทศไทย การต่อรอง/ต่อต้านของอีสานต่อประเทศไทย อันนำไปสู่ความเข้าใจเกี่ยวกับการสร้างความหมายหรือนัยยะให้กับอีสาน คำว่า “อีสาน” ในฐานะ “พื้นที่” เป็นชื่อที่หมุ่ชนชั้นผู้ปกครองกำหนดขึ้นเพื่อใช้เรียกแทนชื่อเดิมของ “หัวเมืองลาว” และการใช้ชื่อ “อีสาน” อันหมายถึง “หน่วยของพื้นที่” นั้น เป็นผลมาจากการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 หรือถ้าจะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ประเทศไทยประสบความสำเร็จในการยกเลิกฐานะหัวเมืองประเทศราชผ่านการผนวกรวมหัวเมืองลาวฝ่ายขวาของแม่น้ำโขงและสถาปนาดินแดนดังกล่าวเป็น “ภาคอีสาน” หรือที่หน่วยงานราชการไทยเรียกว่า “ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” พร้อมกับการประกอบสร้างคนลาว เขมร ส่วย และกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ในดินแดนฝ่ายขวาของแม่น้ำโขงให้เป็น “คนไทย” หรือ “ชาติไทยบังคับสยาม” กระบวนการต่อรอง/ต่อต้านของอีสานต่อประเทศไทยทำให้เห็นว่า “อีสาน” เป็นสนามของการต่อรองและนิยามความหมายหรือนัยยะซึ่งมีความหมายหลายอย่างสำหรับหลายคน ในขณะเดียวกัน “อีสาน” ก็เป็นสนามวาทกรรม (discursive field) ของความรู้และอำนาจที่ถูกสร้างขึ้นมาทำงานเสมือนเทคโนโลยีของอำนาจ และถูกนำเสนอในฐานะวาทกรรมเพื่อตอกย้ำ/ผลิตซ้ำภาพลักษณ์ที่มีความหมายพิเศษ เช่น พื้นที่ของหัวเมืองลาว พื้นที่ของการพัฒนา เป็นต้น ทั้งนี้ วาทกรรมที่รัฐไทยสร้างขึ้นหรือถูกนำเสนอจากมุมมองหรือเครื่องมือที่อยู่ใน “ตำแหน่งที่เหนือกว่า” (positional superiority)

บรรณานุกรม

- กนกศักดิ์ แก้วเทพ. (2530). **บทวิเคราะห์สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย: เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยชาวนาร่วมสมัย**. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2538). **การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน**. กรุงเทพฯ : สภาคาทอเล็กแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา.

คายส์, ชาร์ลส์ เอฟ. (2552). แนวคิดท้องถิ่นภาคอีสานนิยมในประเทศไทย. (รัตนา โตสกุล, ผู้แปล).

อุบลราชธานี : ศูนย์วิจัยสังคมอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัย
อุบลราชธานี.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2534). **วัฒนธรรมไทยและขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม**. กรุงเทพฯ :

สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. (กุมภาพันธ์-กรกฎาคม 2533). **เทววิทยาแห่งวาทกรรม: ทำความเข้าใจอำนาจ**

แห่งวาทกรรมด้วยนารายณ์สิบปาง. สมุดสังคมศาสตร์. 12(3-4), 175-191.

คารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (เมษายน-มิถุนายน 2544). **การเมืองของการนิยามความหมาย “อีสาน”**

พ.ศ.2435-2475. มนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. 18(3), 7-9.

_____. (2546). **การเมืองสองฝั่งโขง: งานค้นคว้าวิจัยระดับปริญญาเอก ของจุฬาลงกรณ์-**

มหาวิทยาลัย เรื่อง การรวมกลุ่มทางการเมืองของ ส.ส. อีสาน พ.ศ. 2476-2494.

กรุงเทพฯ : มติชน.

คำรณราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2459). “คำนำ” ใน **อมรวิจิตร, หม่อม**

(ม.ร.ว. ปฐม คเนจร). **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 4 (พงษาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน).**

พิมพ์ครั้งที่ 2. พระ-นคร : โสภณพิพรรฒธนากร.

เดช บุญนาค. (2548). **การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435-2458 :**

กระทรวงมหาดไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (ภรณ์

กาญจนา-จิตติ, ผู้แปล). พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

เดิม วิภาควิทยา. (2546). **ประวัติศาสตร์อีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์-

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

เดิม สิงห์สุต. (2499). **ฝั่งขวาแม่น้ำโขง**. พระนคร : คลังวิทยา.

ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. (2527). **คนอีสานในทัศนะของผู้ปกครองไทยส่วนกลางในอดีต**. วารสาร

มหาวิทยาลัยศรี-นครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. 3(1), 21-32.

_____. (สิงหาคม-ตุลาคม 2531). **‘ลาว’ ในทัศนะของผู้ปกครองไทย**. **จดหมายเหตุสังคมศาสตร์.**

11(1), 104-121.

_____. (กรกฎาคม-ธันวาคม 2535). **การรับรู้เรื่อง “ลาว” ในพงศาวดารและแบบเรียนไทย.**

สังคมศาสตร์ปริทัศน์. 16(1), 106-116.

_____. (2548, 26-27 พฤศจิกายน). **“ลาว” ในทัศนะของไทย**. เอกสารการสัมมนาวิชาการประจำปี

2548 เรื่อง **สู่สังคมสมานฉันท์ ณ โรงแรมแอมบาสซาเดอร์ ซิตี้ จอมเทียน ชลบุรี.**

- _____. (2554). *ลักษณะลาว*. ใน *แนวคิดและแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น*. (หน้า 193-230). พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : อินทนิล.
- ธงชัย วินิจจะกูล. (2534). *วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์แบบวงศ์วานวิทยา (Genealogy)*. รายงานโครงการวิจัยเสริมหลักสูตร คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, _____ . (พฤศจิกายน 2544). *ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม: จากยุคอาณานิคมอำพรางสู่ราชาชาตินิยมใหม่หรือลัทธิเสด็จพ่อของกระฎุมพีไทยในปัจจุบัน*. *ศิลปวัฒนธรรม*. 23(1), 56-65.
- _____. (2556). *กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิกายของชาติ*. (พวงทอง ภวัครพันธุ์, ไอลดา อรุณวงศ์ และ พงษ์เลิศ พงษ์นันทน์, ผู้แปล). กรุงเทพฯ : อ่าน และ คบไฟ.
- ธิดา สาระยา. (2546). *อาณาจักรเจนละ: ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มติชน.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2549). *ประวัติศาสตร์แห่งชาติ “ซ่อม” ฉบับเก่า “สร้าง” ฉบับใหม่*. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์.
- เนืออ่อน ขวัญทองเขียว. (มกราคม 2556). “การรับรู้และทัศนคติของไทยต่อคำว่า “ลาว” ” *ศิลปวัฒนธรรม*. 34(3), 90-107.
- บุญเทียน ทองประสาน. (2531). *แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในงานพัฒนา*. กรุงเทพฯ : สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา.
- บุญแพรง บ้านบางพูน (บำรุง บุญปัญญา). (2527). *ศรัทธาพลังชุมชน*. กรุงเทพฯ : สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา.
- พัฒนา กิตติอาษา. (2546). *วิจัยอีสาน : วิธีวิทยาการศึกษาพลังทางสังคมในภาคอีสาน*. นครราชสีมา : สาขาวิชาศึกษาทั่วไป สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.
- พัฒนา กิตติอาษา. (2557). *คู่มืออีสานใหม่*. กรุงเทพฯ : วิทยา.
- พิรุฬห์ สวัสดิ์รัมย์. (2530). *การปฏิรูปการศึกษาในมณฑลอีสาน พ.ศ. 2442-2475*. วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- ไพฑูรย์ มีกุล. (2515). *การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่ (พ.ศ. 2436-2453)*. วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร.

- เรย์โนลด์ส, เครก เจ. (2550). *โครงเรื่องของประวัติศาสตร์ไทย: ทฤษฎีและการปฏิบัติ*. ในวารุณี โอสธารมย์ (บรรณาธิการแปล). *เจ้าสัว ขุนศึก ศักดินา ปัญญาชน และคนสามัญ*. (หน้า 203) กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2533). *แอ่งอารยธรรมอีสาน: แฉหลักฐานโบราณคดี พลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ.
- สมชัย ภัทรนันทน์. (2549). *ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย: การครอบงำและการต่อต้าน*. มหาสารคาม : วิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (ธันวาคม 2555). *อธิบายคำว่า อีสาน, อีสาน, อีสาน. ทางอีสาน*. 1(8), 3. _____ . (2556, 12 ธันวาคม). *อีสาน, ลาว, กัมพูชา ดินแดนสามอนุภาค*. มติชน. หน้า 20. _____ . (2556, 28 พฤศจิกายน). *อีสาน-ลาว-ขแมร์ศึกษา ในกรอบประชาคมอาเซียน*. มติชน. หน้า 20.
- สุทิน สนองพันธ์. (2533). *ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในอีสาน ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 1792-2394)*. วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษา มหาวิทยาลัยวิชาเอกประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- สุเทพ สุนทรเกสซ์. (2548). *หมู่บ้านอีสานยุค “สงครามเย็น” สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. กรุงเทพฯ : มติชน.
- โสภา ชานะมูล. (2550). *ชาติไทย. ในทัศนะปัญญาชนหัวก้าวหน้า*. กรุงเทพฯ : มติชน
- อริยชัย วรรณชาติ. (2553). *ความรู้เรื่องอีสานของชนชั้นนำสยาม พ.ศ. 2433-2475*. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อมรวิจิตร, หม่อม (ม.ร.ว. ปฐม คเนจร). (2459). *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 4 (พงษาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน)*. พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร : โสภณพิพิธวรรณการ.
- อรวรรณ นพดารา. (2519). *การปรับปรุงการปกครองและความขัดแย้งกับฝรั่งเศสในมณฑลอูตร* พ.ศ. 2437-2449. วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- อุบล ลิมสุวรรณ. (2537). *ทัศนะของผู้ปกครองไทยที่มีต่อคำว่า “ลาว” ในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2324-2453*. วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

- อุราลักษณ์ สิทธิบุตร. (2526). **มณฑลอีสานและความสำคัญในทางประวัติศาสตร์**. วิทยานิพนธ์
ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- อุศนา นาศรีเคน. (2548). **อีสานในการรับรู้และทัศนะของผู้ปกครองกรุงเทพฯ ตั้งแต่หลังกบฏเจ้า
อนุวงศ์ พ.ศ. 2369 ถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- _____. (กรกฎาคม-กันยายน 2549). การรับรู้เกี่ยวกับ “พื้นที่” อีสานกับการขยายอำนาจของ
กรุงเทพฯ. **วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม**. 25(3), 84-
101.
- ธายาชี, ชุติโอะ. (2554). **พุทธศาสนาเชิงปฏิบัติของคนไทยอีสาน : ศาสนาในความเป็นภูมิภาค**.
(พินิจ ลาภธนานนท์, ผู้แปล) กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Jarin Boonmathya. (1995). **Peasant movement and organization : a case of Esarn Small
Farmers' Assemble (ESFA) in Northeastern Thailand**. Master of Arts in Development
Studies, Institute of Social Studies, Netherlands.
- Keyes, Charles F. (1995). Hegemony and Resistance in Northeastern Thailand. In Grabowsky,
Volker (ed.) **Regions and National Integration in Thailand 1892-1992**. (pp.154-182).
Wiesbaden : Harrassowitz.
- Ratana Tosakul Boonmathya. (1997). **Contested concepts of development in rural
northeastern Thailand**. Doctoral Dissertation in Anthropology, University of
Washington, U.S.A
- White, Hayden. (1973). **Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century
Europe**. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- _____. (1987A). **The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical
Representation**. Baltimore and London: The John Hopkins University Press,
- _____. (1987B). **Tropics of Discourse: Essays in Culture Criticism**. Baltimore and
London: The John Hopkins University Press, 1987.